

Οι εγγενείς αδυναμίες των Εθνοσυνελεύσεων και των Προσωρινών Κυβερνήσεων και οι επιπτώσεις τους στην εκπαίδευση της επαναστατικής περιόδου (1821-1827)

Γιώργος Τσουκαλάς

*Εκπαιδευτικός, Υποψήφιος Διδάκτορας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο
(Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης)*

1. Μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 συγκαλούνται τρεις Εθνοσυνελεύσεις, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ασχοληθούν με το σύνολο των προβλημάτων που κληρονομούν καθώς και με όσα ανακύπτουν εξαιτίας της επανάστασης. Η Α' Εθνοσυνέλευση (20 Δεκεμβρίου 1821) δεν θα συζητήσει και δεν θα λάβει αποφάσεις για τα εκπαιδευτικά θέματα, αν και μέλη της ήταν ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, προσωπικότητες που θα ασχοληθούν αργότερα, σε όλη τη διάρκεια της επανάστασης, από επίσημες θέσεις με τα εκπαιδευτικά θέματα. Η Β' Εθνοσυνέλευση, η οποία συγκαλείται στις 24 Μαρτίου του 1823, αποφασίζει ότι *«η δημόσιος εκπαίδευσις είναι υπό την προστασίαν του Βουλευτικού Σώματος»* και θεωρεί καθήκον της Διοίκησης *«... να εισαχθή καθ' όλην την επικράτειαν η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος...»*. Τέλος, η Γ' Εθνοσυνέλευση (26 Μαρτίου 1826) μπορεί να αποφασίζει τη θέσπιση επιτροπής για τη σύσταση των σχολείων, να ορίζει γραμματέα Δικαίου και Παιδείας και να λαμβάνει αποφάσεις γύρω από εκπαιδευτικά θέματα, όμως καμία από αυτές δεν υπήρχε χρόνος να δοκιμαστεί στην πράξη, αφού με την έλευση του Καποδίστρια υπάρχουν νέα σχέδια και πρακτικές για την εκπαίδευση.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης θα εκπονηθούν εκπαιδευτικά σχέδια από το Βουλευτικό Σώμα και από άλλους φορείς της περιόδου. Σε κάθε περίπτωση, οι αντίστοιχες αποφάσεις των Εθνοσυνελεύσεων θεωρούνται οι πιο σημαντικές και, παρά τις συγκεκριμένες αδυναμίες που παρουσίασαν, οι Εθνοσυνελεύσεις παραμένουν κορυφαίες πολιτικές πράξεις των επαναστατημένων.

2. Δημιουργία κρατικής οντότητας: κοινωνικές και πολιτικές αντιξοότητες

Οι Εθνοσυνελεύσεις κλήθηκαν εκ των πραγμάτων να επεξεργαστούν και να

επιλύσουν πολύπλοκα και λεπτά θέματα, σε δύσκολες και πρωτόγνωρες καταστάσεις. Η δυναμική τής επανάστασης αποδιάρθρωσε τις ισορροπίες που είχαν επέλθει κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Διοίκησης, ενώ η μεταβαλλόμενη πορεία της καθιστούσε τον όποιο σχεδιασμό μετέωρο και επισφαλή. Την ίδια περίοδο νέα και σύνθετα προβλήματα προέκυψαν από τις αντιθέσεις που επέφερε η νέα πραγματικότητα και αφορούσαν τη συγκρότηση του κράτους και τη λειτουργία κυβερνητικού μηχανισμού.

Οι δυσκολίες του διοικητικού εγχειρήματος μεγάλωναν για δύο κυρίως λόγους: (α) επειδή όφειλε να ενοποιήσει τις διάφορες εστίες εκπαιδευτικής δραστηριότητας που βρίσκονταν διάσπαρτες και λειτουργούσαν αυτοτελώς, και (β) επειδή η ψήφιση νόμων και οι καινούριες αρχές πολιτικής οργάνωσης δεν μπορούσαν να στηριχτούν μόνο σε διοικητικές πρακτικές που προέρχονταν από την περίοδο της οθωμανικής διοίκησης, αφού αυτές σε αρκετές περιπτώσεις εμποδίζονταν από τις νέες ιστορικές συνθήκες.

Τα χάσματα που καταβάλλεται προσπάθεια να γεφυρωθούν είναι ιδιαίτερα μεγάλα, αφού διατυπωμένη φιλοδοξία των Εθνοσυνελεύσεων ήταν να θέσουν σε θεσμική βάση τη διαχείριση των κρατικών υποθέσεων. Η θεσμική οργάνωση καθώς και η επίσημα διακηρυγμένη πολιτική δεν αντιστοιχούσαν στη λογική που είχαν διαμορφώσει οι μέχρι τότε κρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Επιπλέον, η αποδοχή και η εφαρμογή μιας πολιτικής που θα βασιζόταν και θα λειτουργούσε με κανόνες αμφισβητούσε ευθέως τον παραδοσιακό τρόπο πολιτικής λειτουργίας και συμπεριφοράς των ηγετικών επαναστατικών ομάδων.

Στο οικονομικό επίπεδο παρέμεναν τα διαφορετικά επίπεδα οργάνωσης και ανάπτυξης. Η κλειστή οικονομία κυριαρχούσε στη ζωή των κατοίκων των ορεινών όγκων, ενώ το εμπόριο αναπτυσσόταν κυρίως στα νησιά. Παρέμεναν ισχυρές οι αντιθέσεις Ρούμελης και Πελοποννήσου, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί από διαφορετικά και αντικρουόμενα συμφέροντα. Όλες οι προαναφερόμενες διαφορές, κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, τα αντιτιθέμενα συμφέροντα για να διευθετηθούν είχαν ανάγκη ένα νέο ισχυρό πολιτικό και κοινωνικό σχέδιο συγκεντρωτικού χαρακτήρα. Το σχέδιο αυτό όφειλε να θίξει πλευρές της παλαιότερης οργάνωσης και να διαταράξει κανονικότητες δημιουργήματα αιώνων, που ηγεμόνευαν το σύστημα αντιλήψεων και συνηθειών της περιόδου.

3. ... και οι συνέπειές τους στην εκπαιδευτική πολιτική

Όσο προχωρούσε η επανάσταση, παρά τις αντιφάσεις και τις απογοητεύσεις, αυξανόταν η αίσθηση της συμμετοχής σε μια κοινή υπόθεση. Ωστόσο, οι Εθνοσυνελεύσεις δεν μπόρεσαν να διαδραματίσουν επιτελικό, αποφασιστικό ρόλο στα εκπαιδευτικά δρώμενα. Οι κυριότεροι λόγοι είναι:

α) Οι Εθνοσυνελεύσεις διεξάγονταν ενώ σοβούσαν πολεμικές επιχειρήσεις. Τα χρονικά περιθώρια για τη λήψη των αποφάσεων ήταν ασφυκτικά και οι καταστάσεις ιδιαίτερα κρίσιμες, για να επιτρέψουν την άνεση προβληματισμού και

διεξοδικής συζήτησης. Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στις Εθνοσυνελεύσεις αφορούσαν τη σύσταση και τη λειτουργία ενός κράτους που βρισκόταν υπό διαμόρφωση και ήταν υποχρεωμένο, πρώτα απ' όλα, να απαντήσει στο αφετηριακό δίλημμα της ελευθερίας ή της σκλαβιάς, για να μπορέσει, δευτερευόντως, να ασχοληθεί με τα επόμενα. Ο κύριος στόχος της νίκης και τα άμεσα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για να πραγματοποιηθεί επικάλυπταν τους υπόλοιπους (μαζί και αυτόν της εκπαίδευσης) ή τους έκαναν να φαντάζουν εξαιρετικά μακρινοί, πολυτελείς και άμεσα μη υλοποιήσιμοι.

β) Οι Εθνοσυνελεύσεις είχαν διακηρυγμένο στόχο σύγκλησής τους τη συνολική συζήτηση, τη συλλογική επεξεργασία και, τελικώς, την κεντρική κυβερνητική επίλυση προβλημάτων. Ευθύς εξαρχής ο σκοπός τους ερχόταν σε αντίθεση με το ισχυρό κοινοτικό και τοπικιστικό πνεύμα που είχε δομήσει τις κοινωνίες αλλά και τη σκέψη των Ελλήνων για αιώνες.¹ Οι ορεινοί όγκοι διαμόρφωναν ένα τραχύ γεωγραφικό ανάγλυφο, που εμπόδιζε την επικοινωνία και οδηγούσε τον κάθε πολίτη να αισθάνεται πατρίδα του μόνο τη γενέτειρά του ή το πολύ πολύ τα γεωγραφικά όρια της ευρύτερης περιοχής του. Η ισχυρή έννοια της εντοπιότητας² που δημιουργούνταν οδηγούσε πολλούς να αισθάνονται ως ασύμπτωτες τις λειτουργίες της κοινότητας και της Κεντρικής Διοίκησης.

Αυτή η αίσθηση των χωρικών για τον τόπο τους δημιουργεί αντίστοιχη κοινωνική οργάνωση στα στενά γεωγραφικά πλαίσια του χώρου.³ Στο χώρο αυτό δημιουργούνται όλες οι δραστηριότητες που τους παρέχουν αυτόρεια και αυτονομία από κεντρικές αποφάσεις. Η οθωμανική διοίκηση κατά την προηγούμενη περίοδο προσαρμόστηκε και αξιοποίησε αυτά τα γεωγραφικά δεδομένα, αφού για τους δικούς της λόγους δεν επιδίωκε ομοιογένεια στο διοικητικό σύστημα και παραχωρούσε αυτονομία στις ελληνικές κοινότητες.⁴ Όλα αυτά έ-

¹ Οι τοπικοί οργανισμοί, των οποίων η θέσπιση προηγείται χρονικά της ημερομηνίας σύγκλησης της Α' Εθνοσυνέλευσης, δεν καταργούνται από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου. Έτσι, σύμφωνα με την απόφαση ρα': «*Αι Γερουσίαι και ο Αρειος Πάγος και πάσα κατά μέρος κεντρική της Ελλάδος διοίκησις οργανισθείσα προ της παρούσης γενικής του Έθνους Συνελεύσεως, υπόκεινται εξ ίσου εντελώς εις τας αποφάσεις της Διοικήσεως*». *Αρχαία Ελληνική Παλιγγενεσία*, Πρακτικά Β' Βουλευτικής Περιόδου, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Δ. Α. Μαυρομάτη, 1857, τόμ. 3, σ. 33.

² Για την έννοια της εντοπιότητας, βλ. Παπαταξιάρχης, Ε., «Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγιακή κοινωνία», «Κοινότητα κοινωνία και ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των κοινωνικών επιστημών», επιμ. Μ. Κομνηνού, Ε. Παπαταξιάρχης, Αθήνα 1990, σ. 335.

³ Ο Θ. Κολοκοτρώνης ανέφερε για την αίσθηση που είχαν οι άνθρωποι της εποχής του για τις περιοχές που βρίσκονταν λίγο μακρύτερα από τον τόπο που ζούσαν: «*Εις τον καιρόν μου...ενρίσκοντο άνθρωποι όπου δεν εγνωρίζαν άλλο χωριό μακρυνά μίαν ώρα από το εδικό τους. Την Ζάκυνθον την ενόμιζαν ως νομίζομεν τώρα το μακρύτερο μέρος του κόσμου. Η Αμερική μās φαίνεται ως πως τους εφάνετο αυτών η Ζάκυνθος*». Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής*, Αθήνα, 1971, σ. 58.

⁴ Για τους κοινοτικούς θεσμούς την περίοδο της Τουρκοκρατίας, βλ. Μάνεσης, Αριστόβουλος, *Η φιλελεύθερη και δημοκρατική ιδεολογία της εθνικής επανάστασης του 1821, Πανηγυρικός Λόγος της 25^{ης} Μαρτίου 1983*, Ανάπτυπο από τον 27^ο τόμο «Επίσημοι Λόγοι», Αθήνα 1987, σ.σ. 285- 286.

χουν την αντανάκλασή τους και στην εκπαιδευτική πολιτική, αφού στην πλειονότητα των περιπτώσεων αυτή συνεχίζει να εξαγγέλλεται και να υλοποιείται σε τοπικό επίπεδο, με τη συνδρομή των προυχόντων και τη χρηματοδότηση γειτονικών μοναστηριών ή εκκλησιών. Είναι τόσο ισχυρή η τοπική συγκρότηση του ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής διοίκησης και τόσο διαφορετικές οι κοινωνικές, οικονομικές και εκπαιδευτικές συνθήκες, ώστε να επηρεάζουν, σύμφωνα με τον Αδ. Κοραή, ακόμη και τη χρονική έναρξη της επανάστασης: «Σε πόλεις λιγότερο φτωχές, όπου πριν από την επανάσταση υπήρχαν μερικοί πολίτες εύποροι, μερικά εκπαιδευτήρια και συνακόλουθα μερικοί άνθρωποι, που μπορούσαν κάπως να διαβάσουν και να καταλάβουν τους αρχαίους συγγραφείς, η επανάσταση άρχισε κατ' ανάγκην πιο ενωρίς και σημείωσε προόδους πιο γρήγορες και πιο παρήγορες».⁵

Η απομάκρυνση των κατακτητών και το κενό που δημιούργησε επηρέασαν τους μηχανισμούς εξισορρόπησης που κυριαρχούσαν έως τότε. Η συγκρότηση ενός ισχυρού πολιτικού κέντρου προϋπέθετε πρώτα απ' όλα την εξασθένιση ή την ενσωμάτωση των τοπικών προυχόντων. Το εγχείρημα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, αφού γνωρίζουμε πως το γεωγραφικό τμήμα που περιλάμβανε την απελευθερωμένη Ελλάδα δεν είχε υπάρξει ποτέ πριν διοικητικά ως ενιαίο σύνολο.⁶ Ο κάθε παραστάτης των Εθνοσυνελεύσεων, παρά το ότι μπορούσε να αποδεχτεί ότι η παιδεία αποτελούσε εθνική υπόθεση, πρωτίστως ενδιαφερόταν για την εκπαιδευτική πρόοδο της περιοχής του.

Παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες, στη διάρκεια της επανάστασης δεν θα λείψουν και προτάσεις που εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σχέδιο «εκπαιδευτικής αλληλεγγύης», οι οποίες διαμόρφωναν μια συνολική πολιτική για την εκπαίδευση, ξεπερνώντας αποστάσεις και τοπικούς διαχωρισμούς. Σε αυτή την κατεύθυνση εντασσόταν η πρόταση του Εφόρου Παιδείας Γρ. Κωνσταντά, οι ενισχύσεις ομογενών που προοριζόνταν για σχολεία των Ιωαννίνων, επειδή η πόλη δεν είχε απελευθερωθεί, να δοθούν για ανάγκες σχολείων σε ελεύθερες περιοχές.⁷

γ) Πολιτικός στόχος και φιλοδοξία των Εθνοσυνελεύσεων ήταν να συμβάλουν, ώστε να δημιουργηθεί ένα κράτος ευνομούμενο, με σύνταγμα και νόμους. Όμως

⁵ Βλ. «Υπόμνημα για τη σημερινή κατάσταση του πολιτισμού στην Ελλάδα», Κοραΐς, Αδ., *Άπαντα τα Πρωτότυπα Έργα*, Γ. Βαλέτα, τόμ. Α1, εκδόσεις Δωριός, σ. 149.

⁶ Petropoulos, John, «Πολιτική και συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)», Β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, σ. 28.

⁷ «Είναι ενδεχόμενον να στέλλονται εις την Ελευθέραν Ελλάδα οι τόκοι των αναφερομένων αφιερωμάτων διά το σχολείον των Ιωαννίνων προς σύστασιν ομοίων εις διάφορα μέρη της Ελλάδος μέχρι της ελευθερώσεως εκείνης της πόλεως. Διά τούτο κρίνεται εύλογον παρά του Βουλευτικού Σώματος, όπως γράψης δυνάμει της εμπιστευθείσης σοι Εφορίας παρά της Διοικήσεως και προς αυτούς και προς άλλους πλουσίους ομογενείς, και να τους παρακινήσης να συντρέξουν χρηματικώς εις σύστασιν σχολείων προς φωτισμόν της νεολαίας» Δασκαλάκης, Απόστολος, *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα (Τυπ. Κλεισιούνη), 1966 – 1968, Σειρά Τρίτη Α- Γ, Τα περί Παιδείας, σ. 83.

μια οργανωμένη κρατική οντότητα δυτικού τύπου αποτελούσε απειλή για τα προνόμια και την ισχύ για την ελίτ των κοινωνικών στρωμάτων που λάμβαναν μέρος στις Εθνοσυνελεύσεις.

Η επιτυχία του εγχειρήματος αποτελούσε κίνδυνο για τα προνόμια και τη δύναμη της ισχυρής τάξης των κοτζαμπάσηδων, αφού ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με τις σχέσεις εξάρτησης και πελατείας που είχαν αναπτύξει με το φτωχό λαό. Ο παραδοσιακός κεντρικός ρόλος της Εκκλησίας κινδύνευε από τη γέννηση κοσμικού κράτους, μιας και θα αναγκαζόταν βαθμιαία να περιοριστεί στα πνευματικά της καθήκοντα, παύοντας να διαδραματίζει πολύπλευρο και καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές αποφάσεις και τις εκπαιδευτικές εξελίξεις. Όπως αναφέρει ο Douglas Dakin, «οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήθελαν την οθωμανική κοινωνία, χωρίς τους Τούρκους...».⁸ Η άρνησή τους να προσαρμοστούν και να εργαστούν απαρέγκλιτα για τους στόχους της επανάστασης ενθαρρύνεται από την κοινωνική και πολιτική αστάθεια. Η επανάσταση, ανάμεσα στα άλλα, αποτελεί γι' αυτούς στοιχείο διαπραγμάτευσης με στόχο την ενδυνάμωση του ρόλου τους και την ενίσχυση της κυριαρχίας τους.

δ) Για να επιτευχθούν στόχοι καίριας σημασίας, χρειάζεται να υπάρξουν κατάλληλοι θεσμοί. Οι αλλαγές που εισηγούνταν οι θεσμοί του νέου ελληνικού κράτους συγκρούονταν με κοινωνικές δυνάμεις αδράνειας που στήριζαν την ύπαρξη και τη δυναμική τους στην ισχυρή παράδοση αιώνων.⁹ Οι αντιδράσεις που συνάντησε ο Γρ. Κωνσταντάς ως έφορος της Παιδείας και μέλος της Προσωρινής Κυβέρνησης, όταν προσπάθησε να επαναδιαπραγματευτεί μέρος της εκκλησιαστικής περιουσίας της Νάξου σε καλύτερη τιμή, για να δοθούν χρήματα για την ίδρυση αλληλοδιδασκτικού σχολείου, αποδεικνύει ότι οι κληρονομημένες συμπεριφορές παρουσιάζονταν πολύ ισχυρότερες από τη στοιχειώδη έννοια της λογικής και την αξία του δικαίου. Αντίστοιχη συμπεριφορά υπήρχε και με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, η οποία μπορεί επίσημα να θεσμοθετήθηκε από τη Β' Εθνοσυνέλευση, όμως μεγάλο μέρος των διδασκάλων της περιόδου δεν την χρησιμοποιούσε, γιατί παρέμεναν προσκολλημένοι στην παραδοσιακή διδασκαλία, με την ατομική μέθοδο. Οι θεσμοί παιδείας που δημιουργήθηκαν συναντούσαν εμπόδια, που οφείλονταν στην ισχυρή θεσμική βάση, στην ανυπαρξία ανάλογης διοικητικής παράδοσης, στην απουσία ενός ισχυρού διαμεσολαβητικού διοικητικού μηχανισμού που θα υλοποιούσε κυβερνητικές αποφάσεις και κατευθύνσεις.

ε) Η μεγάλη πλειοψηφία των παραστατών ανήκαν σε ισχυρές οικογένειες προυχόντων και σε ανώτερους εκκλησιαστικούς παράγοντες που διαδραμάτιζαν

⁸ Dakin, Douglas, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία* (μτφρ. Ρ. Σταυρίδη- Πατρικίου), ΜΙΕΤ, 1983, σ. 107.

⁹ «...ο απλούς και άκακος άνθρωπος πολεμεί την καινοτομία, δι' όχι άλλο παρά διά την αυτήν εκείνην ξένη, η οποία τον κάμνει να φορή πάντοτε τα αυτά ενδύματα...» Βλ. Αδ. Κοραή, *Άπαντα*, «Στοχασμοί Αυτοσχέδιου», *Περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης, μέρος δεύτερο*, σ. 857.

πολιτικό ρόλο. Στην Α' Εθνοσυνέλευση το ποσοστό των κοινωνικών ομάδων και τάξεων που έλαβαν μέρος κατανεμόταν ως εξής: γαιοκτήμονες 36,3%, πλοιοκτήτες 23,6%, διανοούμενοι 21,8%, στρατιωτικοί αρχηγοί 7,3%, ανώτατος κλήρος 5,5%, μεγαλέμποροι 5,5%. Παρόμοια στοιχεία μπορούμε να διαπιστώσουμε μελετώντας τα ποσοστά κοινωνικών ομάδων και τάξεων στο 33μελές Βουλευτικό: Δεκαέξι γαιοκτήμονες (53,3%), πέντε διανοούμενοι (16,7%), τρεις στρατιωτικοί αρχηγοί (10%), τρεις πλοιοκτήτες (10%), δύο έμποροι (6,7%), ένας επίσκοπος (3,3%).¹⁰

Οι παραπάνω συσχετισμοί προέκυπταν με διαβλητούς τρόπους εκλογής ή, τις περισσότερες φορές, με «αυτόκλητη χειροτονία» και είχαν φυσικό επακόλουθο να αποκλείονται ικανοί άνθρωποι από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων.¹¹ Το σοβαρό αυτό μειονέκτημα υπονόμεινε την ποιότητα, τη δημοκρατική λειτουργία και το βάθος προβληματισμού των Εθνοσυνελεύσεων. Όπως αναφέρει ο Αλέξανδρος Σβώλος, «... πολλοί των ηγετών της επανάστασεως είχαν εξοικειωθεί με πολλά εκ των ελαττωμάτων της απολυταρχίας και ιδίαν τον ολιγαρχικόν φθόνον και την συστηματικήν καχυποψίαν».¹²

Οι προαναφερόμενες αδυναμίες μεταβιβάζονταν στον κοινωνικό χώρο και επηρέαζαν την ηθική διάσταση της επανάστασης. Επιδρούσαν ανασταλτικά στην παιδεία, με την ευρύτερη έννοια του όρου, αφού υπονόμειναν την ευρύτερη αξία και αποδοχή της.

ζ) Οι ποσοστιαίοι συσχετισμοί στο Βουλευτικό όσο και στην Α' Εθνοσυνέλευση μαρτυρούν, εκτός των άλλων, τη σοβαρή έλλειψη επιστημονικού πολιτικού προσωπικού, ικανού να διαχειριστεί τις κυβερνητικές υποθέσεις της περιόδου και τα ανακύπτοντα προβλήματα. Η έλλειψη αυτή δύσκολα μπορούσε να αναπληρωθεί στις δεδομένες συνθήκες και είχε αντικειμενική βάση, όπως άλλωστε ομολογείται από τον Κοραή σε γράμμα του από το Παρίσι, το Μάρτιο του 1823, στους προεστούς Ύδρας, Ψαρών και Σπετσών: «*Η σημερινή προσωρινή της Ελλάδος κυβέρνησις (δίκαιον είναι να το ομολογήσωμεν εις έπαινόν της) έκαμε ό,τι εμπόρεσε διά να ελευθερώση την Ελλάδα από τα παρόντα και να την φυλάξη από τα μέλλοντα κακά· αλλ' αυτή είναι κατά τ' όνομά της προσωρινή· και η Ελλάς έχει χρειαν από κυβέρνησιν σταθεράν, στηριγμένην εις νόμους αμετακι-*

¹⁰ Δεληγιάννης, Γιώργος Ι., *Η επανάσταση του Εικοσιένα*, Επιστημονικό Συμπόσιο, ΚΜΕ, Αθήνα 1988, σ.σ. 249, 250.

¹¹ Σε αντιδιαστολή με τη σκληρή πραγματικότητα, το Προσωρινό Πολίτευμα της Α' Εθνοσυνέλευσης ανέφερε πως «Όλοι οι Έλληνες εις όλα τα αξιώματα και τιμάς έχουσι το αυτό δικαίωμα· δότηρ δε τούτων η αξιότης εκάστου», Ο Κοραής συμφωνούσε με την παραπάνω απόφαση, ζητώντας μάλιστα να διατυπωθεί σαφέστερα: «*Κοινόν δίκαιον όλων των πολιτών είναι, να εκλέγωνται εις όλα τα πολιτικά Υπουργήματα, εάν είναι άξιοι να τα υπουρήσωσιν*»· Αδ. Κοραΐς, «*Σημειώσεις εις το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 έτους*», Εκδίδονται αρωγή της επιτροπής του εορτασμού της εκατονταετηρίδος Αδ. Κοραή, υπό Θεμ. Π. Βολίδου, εν Αθήναις 1933, σ. 387.

¹² Σβώλος, Αλέξανδρος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Η συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, Εισαγωγή - Επιμέλεια Λουκάς Αξελός, σ. 22.

νήτους εις τους οποίους να υποτάσσεται εξ ίσου και ο πλούσιος και ο πτωχός, και ο δυνατός και ο αδύνατος, χωρίς να έχη κανείς την εξουσίαν να υψώη την κεφαλήν του υπέρ τους άλλους. Τοιαύτη η κυβέρνησις χρειάζεται ανθρώπους επιστήμονας της πολιτικής επιστήμης· και πόσοι είναι σήμεραν από μας, έχοντες την επιστήμην ταύτην; Πόθεν είχαμεν να την μάθωμεν, από τους Τούρκους;»¹³

Το μορφωτικό επίπεδο των συνέδρων των Εθνοσυνελεύσεων οδηγούσε σε παραλυτικές καταστάσεις το διάλογο. Οι όποιες συζητήσεις «γίνοντο δε ατάκτως, ...· διότι μη υπάρχοντος βήματος, οι μεν ηγόρευον συγχρόνως, οι δε απεινούντο ουχί προς τον πρόεδρο, αλλά προς αλλήλους και κατήριζον διάλογον, και άλλοι, αντιποιούμενοι προεδρικών καθηκόντων, επέπληττον και επέταττον σιωπήν και ανεκραύγαζον να σημειθῆ ὁ κώδων. Και ὅτε ἤκμαζεν ἡ συμπλοκή, ὁ πρόεδρος εξαπτόμενος ανήρπαζε τὸν κώδωνα διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ εκροτάλει ακατάσχετος, καὶ ὡς καταρράχαι ἐξήρχοντο ἐκ τῶν ἰσχνῶν αὐτοῦ χειλέων προστάγματα δυσδιάκριτα...».¹⁴

η) Στον επαναστατημένο ελλαδικό χώρο εισάγονται ευρωπαϊκοί εκπαιδευτικοί θεσμοί. Η θέση του Μινίστρου της Παιδείας έχει θεσμοθετηθεί προηγουμένως στη Γαλλία. Η εφαρμογή και λειτουργία των επείσαστων ευρωπαϊκών θεσμών είχε διαφορετική αποτελεσματικότητα στον ελλαδικό χώρο απ' ὅτι στις χώρες όπου δημιουργήθηκαν. Κυριότερη αιτία οι διαφορές στην ποιότητα και τη λειτουργία της εκπαίδευσης.¹⁵ Παρά τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν, όπως η σύσταση επιτροπών για να εξετάσουν και να απαντήσουν σε συγκεκριμένα εκπαιδευτικά θέματα (επιτροπή υπό την προεδρία του Ανθιμου Γαζή), σχεδόν πάντα αποκαλυπτόταν η απόσταση που χώριζε τις διακηρύξεις και τις αποφάσεις από την πραγμάτωσή τους. Εκτός των άλλων, η προσκόλληση και η αυστηρή μίμηση ευρωπαϊκών προτύπων οδήγησαν στο να ληφθούν εκπαιδευτικές αποφάσεις χωρίς την παραμικρή λειτουργικότητα. Ο Ν. Δραγούμης αναφέρει ότι ο Οργανισμός της Ανατολικής Χέρσου θέσπισε τη διοίκηση των 5 εφόρων, αναθέτοντάς τους καθήκοντα. Ο πέμπτος από τους εφόρους ορίστηκε «μέλος αντεπιστέλλον» και σημειώνει ο Ν. Δραγούμης: «*Αλλά ποία του αντεπιστέλλοντος*

¹³ Από το γράμμα του Αδ. Κοραή, από το Παρίσι, στις 6 Μαρτίου 1823, προς τους προκρίτους των νήσων Ύδρας, Ψαρών και Σπετιών· βλ. *Χιακά Χρονικά*, Τεύχος πέμπτον, εξέδθη δαπάνη των αδελφών Λεώνη & Δημητρίου Καλβοκορέση, Επιστολαί Ανέκδοτοι Κοραή και προς Κοραήν, Υπό Π. Μ. Κοντογιάννη, Εν Αθήναις: Τυπογραφείον της Βασιλικής Αυλής, Α. Ραφάτην, 1923, σ. 326.

¹⁴ Βλ. Δραγούμης, Ν., *Ιστορικά Αναμνήσεις*, ὄ.π., σ. 49. Επίσης, οι συστάσεις συμπεριφοράς της επιτροπής της Γ' Εθνοσυνέλευσης προς τους πληρεξουσίους φανερώνουν την προχειρότητα, την έλλειψη ποιότητας και επιπέδου που χαρακτήριζαν τις συζητήσεις. «...Έκαστον των μελών έχει το δικαίωμα να ομιλήση...χρεωστέ ὅμως να ζητήση προτού τον λόγον ἀπό τον πρόεδρον μετὰ την παύσιν του προομιλούντος...Κανένα ἀπό τα μέλη δεν δύναται να διακόψη τον λόγον του άλλου, και αν φαίνεται ἀτακτο»· *Αρχαία Ελληνική Παλιγγενεσία*, ὄ.π., τόμ. 3, σ. 18.

¹⁵ Βλ. σχετικά, Κιτρομηλίδης, Π., *Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19^ο αιώνα, στο Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, δεύτερη έκδοση*, επιμ. Δ. Γ. Τσαούση, Αθήνα 1998, σ. 40 - 41.

τα καθήκοντα; άγνωστον. Εικάζω δε μόνον ότι λογιώτατός τις, ακούσας ότι αι κατά την δυτικήν Ευρώπην ακαδημιαί και επιστημονικαί εταιρίαι διατηρούσι και αντεπιστέλλοντας εταιήρους, επλούτισε διά τοιούτου και των Αθηνών την διοικητικήν αρχήν».¹⁶

θ) Το νεοσύστατο κράτος που προσπαθούσε να προκύψει από την επανάσταση μειονεκτούσε εκπαιδευτικά, εάν συγκριθεί με άλλα γεωγραφικά τμήματα που παρέμεναν υπό την οθωμανική διοίκηση. Αναφερόμενος στο θέμα αυτό ο Γ. Κουντουριώτης σε γράμμα του προς τον Κοραή ανέφερε: «*Το οπλισθέν μέρος της Ελλάδος (εξαιρουμένων ίσως των ναυτικών μας νήσων) ήτον το ολιγότερον προσοδύσαν εις τα φώτα και τον πολιτισμόν. Τα καλήτερα της Ελλάδος σχολεία υπήρξαν έξω της επικρατείας μας και εάν τις με περισσοτέραν ικανότητα ενρίσκειται μεταξύ μας, τούτος δεν έχει κατοικίαν εις την ωπλισμένην Ελλάδα.*»¹⁷

Στοιχείο που ενισχύει την παραπάνω διαπίστωση αποτελούν οι αριθμοί που προκύπτουν από τους συνδρομητές των βιβλίων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας: «*Μόνο το 6,3% των συνδρομητών ζει σε τόπους οι οποίοι μετά το 1821 θα αποτελέσουν τμήματα του ελεύθερου ελληνικού κράτους· και από αυτούς πάλι πολύ περισσότεροι από τους μισούς έχουν εγγραφεί συνδρομητές σε θρησκευτικά βιβλία.*»¹⁸ Ίδια ήταν η κατάσταση με τα τυπογραφεία: «*για το σύνολο της περιόδου 1801-1820 μόνο το 6,5% της ελληνικής βιβλιογραφίας τυπώνονται σε τυπογραφεία που βρίσκονται σε πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 9% εάν συνυπολογίσουμε τις πρωτεύουσες της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Με την Κέρκυρα φτάνει περίπου το 12%. Καμιά από τις πόλεις αυτές δεν θα βρεθεί μέσα στα όρια του ελεύθερου κράτους όπως εκείνο θα αρχίσει να συγκροτείται από το 1821.*»¹⁹

Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως εξέλιπε η κοινωνική βάση που θα επέβαλλε και θα στηριζε τις επιχειρούμενες εκπαιδευτικές αλλαγές. Η απουσία κοινωνικής κριτικής και υποστήριξης, αν και δικαιολογείται απόλυτα από τις συνθήκες, αντικειμενικά ήταν «συνυπεύθυνη» για εκπαιδευτικές καθυστερήσεις, αφού η επιτυχία κάθε κοινωνικού και εκπαιδευτικού εγχειρήματος εξαρτάται από την ανταπόκριση που συναντά στην κοινωνία.

Τα προβλήματα των Εθνοσυνελεύσεων ήταν φυσικό να διαπερνούν και να επηρεάζουν τα κυβερνητικά σχήματα που προέκυπταν από αυτές ή τις συγκαλούσαν. Οι Προσωρινές Κυβερνήσεις, όπως άλλωστε φανέρωνε και το όνομά τους, δεν μπορούσαν να σχεδιάσουν με μακροπρόθεσμη προοπτική. Η σύλληψη

¹⁶ Δραγούμης, Νικόλαος, *Ιστορικοί Αναμνήσεις*, τόμος Πρώτος, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1973, σ. 29.

¹⁷ *Χιακά Χρονικά*, Τεύχος πέμπτον, εξέδότη δαπάνη των αδελφών Λεώνη & Δημητρίου Καλβοκορέση, Επιστολαί Ανέκδοτοι Κοραή και προς Κοραήν, Υπό Π. Μ. Κοντογιάννη, Εν Αθήναις: Τυπογραφείον της Βασιλικής Αυλής, Α. Ραφτάνη, 1923 σ. 106.

¹⁸ Ηλιού, Φίλιππος, *Η Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα: Βιβλία - Φυλλάδια*, τόμος πρώτος 1801 - 1818, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σελ. νγ'.

¹⁹ Ηλιού, Φίλιππος, *Η Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, ό.π., σελ. μ'.

και η συγκρότησή τους δεν βασιζόνταν σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο, αλλά, παρά τις προθέσεις, περισσότερο φαίνεται να αποτελούν απάντηση στην επαναστατική συγκυρία.²⁰ Η έλλειψη κυβερνητικής εμπειρίας υποχρέωνε τις Εθνοσυνελεύσεις και τις Προσωρινές Κυβερνήσεις να ασχολούνται με τα πολεμικά γεγονότα και τις άμεσες κρατικές υποθέσεις, καθώς επίσης και με άλλες ανούσιες και δευτερεύουσας σημασίας.²¹

Παράλληλα, απουσιάζουν οι πολιτικοί άνδρες που θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν τις γνώσεις τους στην κατεύθυνση της πολιτικής συγκρότησης και αναγέννησης της επαναστατημένης Ελλάδας, αφού δεν υπήρχε κρατική οντότητα με ιστορία που θα μορφώσει και θα αξιοποιήσει πολιτικό προσωπικό.

Συμπερασματικά, οι αδυναμίες των Εθνοσυνελεύσεων να ασχοληθούν περισσότερο και πιο ουσιαστικά με την εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου δεν εξαρτώνται ούτε δικαιολογούνται από υποκειμενικές αδυναμίες, αλλά έχουν αντικειμενική βάση, λαμβάνοντας υπόψη τις πολεμικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

Γι' αυτό, παρά τις προαναφερθείσες «κοινοβουλευτικές» αδυναμίες, η αντιπαράθεση απόψεων και γνώμών που καταγράφηκε, παρά την ένταση και τις απολυτότητες με τις οποίες χρωματίστηκαν, δεν μπορεί παρά να προσμετρηθεί στα θετικά στοιχεία που κληρονόμησε η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος στη μεταγενέστερη κοινοβουλευτική και συνταγματική ιστορία.²²

²⁰ «Ο τύπος Διοίκησης, που προέκυψε αμέσως μετά την εκδήλωση της επανάστασης, συναρτάται ασφαλώς προς τη μέση διάρκεια της συγκρότησης του προτάγματος της πολιτικής αυτονομίας του έθνους, ή της συνάντησης των διεσπαρμένων ελλήνων εν όψει της εγκαθίδρυσης εθνικού / σύγχρονου κράτους (ή/ και του σχίσματος από την κατάκτηση, ανάλογα με το κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο αναφερόμαστε)». Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, ό.π., σ. 144.

²¹ Στη Βουλή συζητιούνταν και παίρνονταν αποφάσεις για θέματα ήσσονος σημασίας: «*Εξητείτο απόδοσις δανείου; διεφώνουν ανδρόγυνα; διεφιλονικείτο κατοχή αγρού; εκλέπτοντο σκευή ή χρήματα; διημφισβητείτο κληρονομιά; ενί λόγω εγεννάτο διαφορά υπαγομένη εις την δικαιοδοσίαν διαιτητών, δικαστηρίων ή άλλης αρχής; Οι διαφερόμενοι υπέβαλλον αναφοράς εις το Βουλευτικόν, τούτο δε κατέτριβε πολύτιμον χρόνον εις ανάγνωσιν αυτών επί κοινής συνεδριάσεως, και διά των παραδεγεγμένων τύπων, «και δη ομοφώνως εκρίθη», ή «η γνώμη του Βουλευτικού είναι ότι να...».* Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις...* ό.π., σ. 35.

²² Για την αποτίμηση της πρώτης ελληνικής συνταγματικής εμπειρίας, βλ. Αλιβιζάτος Νίκος, *Εισαγωγή στην ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, τεύχος Α', 1821 – 1941, Αθήνα 1981, σ. 43- 47.